17. YÜZYILDA HARPUT ULU CAMİİ

Grand Mosque of Harput in the 17th Century

Celalettin UZUN*

Özet

Bugün Elazığ ili sınırları içerisinde bulunan tarihi Harput kenti coğrafi konumu nedeniyle, çok eski devirlerden itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuş ve bu nedenle birçok devletin hâkimiyetine girmiştir. Malazgirt savaşından sonra Müslüman-Türk unsurların bölgeye yerleşmesiyle birlikte Harput'ta cami, mescit, medrese, tekke ve zaviye gibi birçok vakıf müesseseleri inşa edilmiştir. Bu müesseselerden biri olan ve XI. yüzyılda Artuklu hükümdarı Fahrettin Karaaslan devrinde yaptırılan Ulu Camii, kentin fiziki yapısının oluşmasında önemli rol üstlendiği gibi, toplumun sosyal ve kültürel bakımdan gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Osmanlı döneminde işlevini sürdürerek günümüze kadar ulaşan bu yapı, Harput tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, 17. yüzyılda Harput'ta hizmet veren Ulu Cami'nin mimari özellikleri ile vakıfları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca vakfın işleyişi ve hangi tür gelir kaynaklarına sahip olduğunun yanı sıra camide çalışan görevli tipleri ile bunların almış oldukları ücretlere de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Elazığ, Harput, Ulu Camii, vakıf*

Abstract

Harput which is located in Elazığ has become the important settlement since ancient times because of the geographical location and therefore, it came under domination of many states. Many foundations such as mosques, madrasa, prayer room and dervish lodges were built in Harput with the settlement of Turkish-Muslim elements into the region after the Battle of Malazgirt. Grand Mosque which is one of these foundations that was built in the period of Artuqid ruler Fahrettin Karaaslan in 11th century has contributed to develop the social and cultural aspects of the society because it has an important role in the city's physical structure. This extant structure that has continued the function of Ottoman period has a very important place in the history of Harput. In this study, it has been given information about the architectural features of the Grand Mosque that has started to serve in Harput in 17th century and the foundations. Moreover; the functioning of the foundation, the type of the revenue sources, the type of staffs, and the salaries of the staff have been discussed.

Key words: *Elazığ, Harput, Grand Mosque, Foundation*

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/BİNGÖL celaleddinuzun@hotmail.com

GİRİŞ

Tarihi Harput Şehri, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Elazığ Ovası ve Ulu Ova'nın kuzeyinde ortalama 1450–1500 m. yüksekliğinde, 30-40 km uzunluğunda, 15-20 km. genişliğinde, 1751 km² lik bir alanı kaplayan, çevreye hâkim, savunmaya elverişli, engebeli ve yüksek kayalıklı bir plato üzerinde kurulmuştur. Harput, güneyden Elazığ Ovası ve Ulu Ova, batıdan Kuz Ova, kuzeyden Keban Baraj Gölü, doğudan ise Murad Vadisi ile çevrilmiştir[1].Harput'un etrafında verimli ovalar ve önemli su kaynaklarının bulunması nedeniyle tarımla alakalı faaliyetler yoğun bir şekilde yapılmıştır. Bu sebeple de bölge, ilk çağlardan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuş ve birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir[2].

Şehrin en önemli yapılarından olan ve savunulmasında çok önemli roller üstlenmiş bulunan Harput Kalesi, iç kale ve dış kale olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. İç kalenin geçmişi Urartular dönemine kadar götürülmektedir[3]. Artuklu Devleti'ne başkentlik yapan şehir, zamanla iç kalenin dışında kuzey ve batı doğrultusunda genişlemiş, dış kale kısmında yeni yerleşim yerleri oluşmuştur[4].

Harput'un kadîm yapılarından biri olan *Cami'-i Kebîr*[5] Artuklu hükümdarı Fahrettin Karaarslan tarafından yaptırılmıştır. Caminin yapım

---

[1] M. Taner Şengün, *Harput Platosunda Doğal Ortam-İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması,* Elazığ, 2012, s. 1.

[2] Harput, sırasıyla Urartu, Hitit, Asur, İran, Roma ve Bizans hâkimiyetleri altında kaldıktan sonra VII. yüzyılda Arapların eline geçmiştir. X. yüzyılın ortalarında Bizanslıların geri aldığı şehir, 1085'te Çubuk Türkleri tarafından alınmıştır. Ancak Çubuk Beyliği'nin buradaki hâkimiyeti uzun sürmemiş ve şehir Artuklular tarafından alınmıştır. 1234 yılına kadar Artuklu idaresinde kalan Harput, daha sonra Selçukluların ve Kösedağ Savaşı'ndan sonra da İlhanlıların eline geçmiştir. Bundan sonra da Dulkadir, Kadı Burhanettin, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri arasındaki mücadele nedeniyle sık sık el değiştirmiştir. 1465 yılında Akkoyunluların, ardından da Safevilerin hâkimiyetine girmiştir. 1516 yılında ise Osmanlı idaresine geçmiştir. Besim Darkot, "Harput'', *İslam Ansiklopedisi*, V/1, (Eskişehir Güzel Sanatlar Fakültesi), 1997, s. 296; Mehmet Ali Ünal, ''Harput'', *DİA,* 16, İstanbul, 1997, s. 232-233; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),* Ankara, 1989, s. 26.

[3] Necla Arslan Sevin-Veli Sevin-Haydar Kalsen, *Harput İç Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, İstanbul, 2011, s. 19-20.

[4] Ertuğrul Danık, "Harput Kalesi", *Vakıflar Dergisi*, XXVI, Ankara, 1997, s. 313.

[5] Arşiv kaynaklarında Harput Ulu Camii, Ulu Camii, Câmi'-i Kebîr, Câmi'-i Muazzam ve Câmi-i Azam gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Bkz. *HŞS, nr. 38244-II*, s. 131/b.1; *HŞS, nr. 384*, s. 102/b.2; *HŞS, nr. 383*, s. 82/b.6; *HŞS, nr. 38244-I*, s. 137/b.3; *HŞS, nr. 38244-VI*, s. 187/b.3; *HŞS, nr. 331*, s. 51/b.3; *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185,186. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),* s. 208.

tarihi kesin olarak bilinmemekte, bu hususa dair farklı görüşler bulunmaktadır. Alman seyyah ve arkeolog Lehmann caminin yapım tarihini H. 561 (1165-1166) olarak göstermektedir. Başka kaynaklarda H. 551 (1156) ve H. 582 (1186-1187) tarihleri de verilmiştir[6.] Caminin minber kitabesinin sağ tarafında yer alan "*Sadeddinoğlu Kutluk Bey ve Çubukoğlu Kiya Ali günlerinde yapıldı*" kaydından dolayı, caminin Artuklular'dan önce Çubukoğulları devrinde yapıldığına, Artuklu döneminde ise ciddi bir onarım geçirdiğine dair görüşler de vardır[7].

Çok eski bir geçmişe sahip olan yapı, tarihi süreç içerisinde doğal afetlere maruz kalarak yıpranmış, bundan dolayı da birçok kez tamir görmüştür. Yapılan onarımlar (mesela 1899 ve 1905 yıllarında) nedeniyle kısmen orijinalliğini kaybeden cami, bugün sağlam olup, hizmet vermeye devam etmektedir[8].

Ulu Camii Harput'ta kent kültürünün oluşmasında hiç şüphesiz önemli roller üstlenmiştir. Ancak bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu yapının mimari özelikleri üzerinde durulmuş, sosyal hayatta üstlendiği role pek değinilmemiştir[9]. Bu nedenle çalışmamızda, Harput Ulu Camii'nin daha ziyade Harput'taki sosyal fonksiyonu üzerinde durulacaktır.

1. Caminin Mimari Özellikleri

Harput Ulu Cami 30x40 metre büyüklüğünde geniş bir alanda kurulmuştur. Cami, harim, son cemaat yeri, avlu ve revaklı kısımlardan oluşmaktadır. Kalın duvarları molozumsu taşlardan; kemerler, revaklar, kubbesi ve minaresi ise tuğladan yapılmıştır. Harim, yani cemaatin namaz kılması için ayrılan yer iki kısımdan oluşmaktadır. Bu özelliğiyle cami

---

[6] İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 1-2, İstanbul, 2013, s. 333-336; Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Ankara, 2002, s. 50.

[7] Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Ankara, 2002, s. 50; Muhammed Beşir Aşan, "Harput Ulu Câmi Minberi", *Fırat Üniversitesi Dergisi* (Sosyal Bilimler), 1/2, Elazığ 1987, s. 29; Aynur Durukan, "Harput Ulu Camii'nin Düşündürdükleri", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, 1, Elazığ, 1998, s. 312.

[8] İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, s. 336; Aynur Durukan, "Harput Ulu Camii'nin Düşündürdükleri", s. 312-313.

[9] Harput Ulu Camii konusunda yapılan çalışmalar için bkz. İlhan Akçay, "Harput'ta Ulu Cami", *Yeni Fırat*, 27 (1966), s. 15-22; Ertuğrul Danık, *Ortaçağ'da Harput*, Ankara, 2001, s. 37-41; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi,* İstanbul, 1978, s. 27-30; Nureddin Ardıçoğlu, *Harput Tarihi*, Ankara, 1997, s. 60-65; Muhammed Beşir Aşan, "Harput Ulu Câmi Minberi", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler),* 1/2, Elazığ 1987, s. 29-46; Abdüsselâm Uluçam, "Harput Ulucamii", *DİA*, 42, s. 102-103; Heval Şimşek, *Harput Ulu Camii*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.

Artuklu devri yapılarıyla benzerlik göstermektedir. Caminin mihrap kısmı oyuk olup, dıştan desteklenerek kuvvetlendirilmiştir. Kıble tarafında dört, harimin batı kısmında ise iki pencere vardır[10].

Caminin minberi sanatsal açıdan tarihimizin güzide eserlerinden olup, abanoz ağacından H. 582 (M. 1186) yılında yapıldığı kabul edilmektedir. Ulu Camii'nin dışında, Saray Hatun Camii'nde de kullanılan minber daha sonra Kurşunlu Camii'ne nakledilmiştir ve halen bu camide kullanılmaktadır[11].

Harput'u ziyaret eden Evliya Çelebi, Ulu Camii'nin mimari özellikleri hakkında bilgi verirken, caminin Harput'ta bulunan diğer camilerden büyük ve güzel olduğunu ve bir minaresinin de bulunduğunu belirtmiştir[12].

Caminin batı kapısı arakasında yükselen minaresinin kaidesi kare planlı olup ayrıca bir çıkış kapısı da mevcuttur. Çeşitli tarihlerde onarım görmesi nedeniyle minaresinin orijinalliğini kaybettiği, bu sebeple de caminin büyüklüğüne nazaran küçük kaldığı tahmin edilmektedir. Nitekim Harput Ulu Camii gibi, minaresi tuğladan yapılan Konya Alaeddin Camii ve Siirt Ulu Camii minarelerinin yüksek, alımlı ve aynı zamanda devrinin şartlarına göre gözetleme kulesi görevi üstlenen birer yapı oldukları görülmektedir. Harput Ulu Camii'nin de bu camilere benzer özellikler taşıması ve minare gövdesinin kalınlığından dolayı minaresinin ilk orijinal halinin uzun ve gözetleme kulesi şeklinde olduğu düşünülmektedir[13].

2. Cami Vakfı ve Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde cami, mescit, medrese, mektep, tekke, zaviye vb. dini, ilmi ve sosyal müesseselerin ihtiyaçları doğrudan miri bütçeden finanse edilmiyordu. Ancak devlet hazinesine girmesi gereken bir kısım vergi ve mukataa gelirlerinden bu müesseselerin vakıflarına pay ayrılmak suretiyle bunların faaliyetlerini devam ettirmelerine imkân sağlanıyordu[14].

Harput Ulu Camii Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra devletin temel kaynaklarını oluşturan bazı köy ve mezralara ait mâlikâne ve rüsûm

[10] İlhan Akçay, " Harput'ta Ulu Cami", *Yeni Fırat,* 27, (1966), s. 17.

[11] Muhammed Beşir Aşan, "Harput Ulu Câmi Minberi", s. 30,36; Nureddin Ardınçoğlu, *Harput Tarihi,* İstanbul, 1964, s. 45.

[12] Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* 3. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 1999, *s.* 135.

[13] İlhan Akçay, "Harput'ta Ulu Cami", s. 17-18.

[14] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Köç, "Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsilatlar", *Vakıflar Dergisi*, 39, Ankara, 2013, s. 103-113.

gelirleriyle desteklenerek işleyişinin devam ettirebilmesi sağlanmıştır[15]. Nitekim Harput Ulu Camii vakfına 1518 yılında Kesrik[16] adlı köyün malikâne hissesinden 2.800 akçelik bir gelir tahsis edilmiştir[17]. Bu tarihten kısa bir müddet sonra vakfın gelir kaynakları konusunda yeni bir düzenleme yapılmıştır. Kesrik köyü yerine Muzafferi (Muzafferiye) mezrasından gelirler bağlanmıştır. Böylece Ulu Camii vakfına daha fazla gelir temin edilmiştir. Nitekim 1523 yılına gelindiğinde, 3.735 akçe olduğu görülen vakıf gelirlerinin 495 akçelik kısmı Muzafferi adlı mezranın mâlikânesi ile bağlarının kirasından, 1.800 akçelik kısmı Muzafferi mezrasındaki bağların malikâne gelirinin rub‘ (1/4) hissesinden, 1.440 akçelik kısmı da Arsa adlı mevkide bulunan bazı dükkânların kirasından sağlanmıştır[18]. Toplam gelirden günlük 10 akçe camide hatip, imam, müezzin, hafız ve ferraş olarak çalışan personelin maaşının yanı sıra caminin aydınlatılması ve sergisinde kullanılan revgan ve hasır ihtiyacının karşılanması için tahsis edilmiştir[19].

16. yüzyılın ikinci yarısında vakfın gelirinde yine önemli miktarda artış meydana gelmiştir. Bu tarihte vakfın toplam geliri takriben bir misli artarak 7.460 akçeye ulaşmıştır. Nitekim Muzafferiye mezrasının hububat gelirlerinin rub‘ hissesi 1.120 akçeye, aynı mezrada bulunan bağlardan elde edilen gelir de 3.200 akçeye yükselmiştir. Arsa adlı dükkânın gelirinde ise bir artış olmamış, günlüğü dört akçeden kiraya verilerek yine yıllık 1.440 akçe gelir sağlanmıştır. Bu dönemde, 1523 yılından farklı olarak dört adet dükkân kirasının da camiye vakfedildiği ve bunlardan vakfa 150 akçe kira geliri sağlandığı görülmektedir. Ayrıca nakit sikkeden elde edilen 1.550 akçelik resim de vakfa bağlanmıştır[20]. Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı döneminde ihtiyaç hâsıl oldukça camiye gelir sağlayan kaynaklar konusunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim 17. yüzyıla gelindiğinde, vakfın gelir kaynakları yine Muzaferiyye (Muzafferi) mezrası ile Mornik adlı köyden ve bağlardan elde edilen vergilerden oluşuyordu.

---

[15] Rüsûmun vakıfların gelir kaynakları arasında yer alması yaygın görülen bir husus değildir. Zira bu tür vergi kaynakları devletin en üst düzey yetkilileri veya padişah yakınları tarafından vakfedilirdi. Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683*), Sivas, 1998, s. 115-116.

[16] Bugün Elazığ'ın bir mahallesi olup Kızılay adını taşımaktadır.

[17] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),* s. 209.

[18] *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I*, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1998, s. 190.

[19] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),* s. 209.

[20] *TKA, Evkaf, nr. 552,* v. 45[a]. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),* s. 209.

Vakıf gelir kalemleri konusunda yapılan bu değişiklikler zaman zaman verginin toplanması konusunda karmaşaya sebep olduğu gibi, üst düzeydeki yöneticilerin istismarına da maruz kalabiliyordu. Mesela 1639 yılında 37.200 akçe olarak belirlenen resm-i bağat Harput Şehir Kethüdası Ahmed'e maktû'olarak verilmiştir. Bunun 3.200 akçelik kısmı Câmi'-i Kebîr Vakfına tahsis edilirken 34.000 akçelik kısmı da Harput sancakbeyine ayrılmıştır. Ancak sancakbeyi kendi payına kanaat etmeyerek gelirin camiye ayrılan kısmını da zaptetmiştir. Merkeze iletilen şikâyet üzerine, Harput kadısına hitaben bir ferman gönderilerek bu haksızlığın giderilmesi istenmiştir[21].

Diğer taraftan, iltizam olarak bu gelirleri uhdesine alan görevliler de vakfa ayrılan payı ödemeyerek müessesede çalışanları zor durumda bırakıyorlardı. Mesela Muzaferiyye mezrasının harap olmasından dolayı vakfın faaliyetlerini sonlandırmamak için 1683'te Mornik adlı köy ile mezranın hâsıl-ı humsundan(1/5) senelik seksen kîle buğday ve kırk kîle arpa ve şehirdeki bağ gelirlerinden de 3.200 akçe cami vakfına kaydedilmiş, köyü iltizam edenlerin bu gelirleri vakfa ödemeleri hususu bir fermanla bildirilmiştir. Ancak Mornik köyünün vergi gelirlerini iltizam eden Harput eminlerinden Ebubekir Çelebi ve Ömer Çelebi'nin camiye tahsis edilen gelirlerin tamamını ödemediklerine dair Ulu Camii mürtezikaları hükümete şikâyette bulunmuşlardır[22]. Aynı yıla ait başka bir belgede ise; Harput'taki bağ gelirlerinin Harput eminleri Ebubekir Çelebi ve Ömer Çelebi tarafından Monla Ömer adlı şahsa 40.000 akçe karşılığında maktû' olarak verildiği belirtilmektedir. Monla Ömer iltizamla aldığı bu gelirlerden Câmi'-i Kebîr vakfına ait olan *Muzaferiyye* mezrasının hububat mahsulünün rub'(1/4) hissesini ve şehirdeki bağ gelirinin 3.200 akçesi ile gılâlinın 300 akçelik kısmını ödememiştir. Bu nedenle, cami çalışanlarından Hatip Ali Efendi ve İmam Süleyman Efendi ile Nazır Ömer Efendi ve Mütevelli es-Seyyid Halil Efendi bu hususu mahkemeye şikâyet olarak bildirmişlerdir[23].

1693 yılına gelindiğinde vakfın daimi gelirleri arasında yine Mornik köyünün olduğu görülmektedir. Bu tarihte bahse konu olan köyden 80 kile buğday ve 40 kile arpa ile şehirdeki bağlardan 30 esedi kuruş ve bazı dükkân

---

[21] *HŞS, nr. 38244-II,* s. 149/b.1.

[22] *HŞS, nr. 331*, s. 51/b.3.

[23] *HŞS, nr. 331*, s. 57/b.2. Belgede mezranın sınırları şu şekilde tarif edilmektedir: "*Şefri nâhiyesinde vâki' olub bir tarafı Pekinik ve bir tarafı Mornik toprakları ile ve bir tarafı Habbez bağlarından Hüseynik'e giden çay ve bir tarafı Sugözü sınırı ile mahdûd olam Muzaferiyye mezra'ası …*"

kiralarından vakfa gelir sağlanmış ve bu gelir vakıf personeline vazifeleri karşılığında taksim edilmiştir.[24]

Harput'a satmak amacıyla dışarıdan getirilen un, hububat ve benzeri ürünler önce şehir kapanına (kapanhane) getirilerek tartılır ve buna göre vergileri tahsil edilirdi. Kantar için ise muhatabından ayrıca bir ücret alınırdı. Bu ücret de yine Ulu Camii'ne tahsis edilmişti. Nitekim 1670 (hicri 1081) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, vakfın mütevellisi olan İbrahim merkeze iletmiş olduğu bir şikâyette, kapanhanede bulunan hububat ve sair eşyaların tartıldığı kantarın vakfa gelir olarak kaydedildiğini, dışarıdan gelen ürünlerin vakfın kantarında tartılarak vergisinin alındığını, ancak bazı kimselerin getirmiş olduğu ürünleri kapanhanede tartmayıp başka yerlerde tartmaları sebebiyle vakıf gelirinin azaldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Harput kadısına bir ferman gönderilerek, dışarıdan satılmak amacıyla getirilen unun vakıf defterde tayin olunan kantarlar ile tartılması, başka yerlerde tartılmasına ise müsaade edilmemesi hususunda gerekli tedbirleri alması istenmiştir[25].

Vakfın gelirleri arasında gayrimüslim reayadan alınan cizye gelirleri de bulunmaktaydı. Nitekim Mart 1692 yılına ait bir beratta,el-Hac Mustafa adlı şahsın Divân-ı Hümâyûn'a sunmuş olduğu kendi arzuhali mucebince camide vaaz ve nasihat vermek suretiyle görevlendirildiği ve bu hizmetine mukabilde kendisine ücret olarak Harput cizye malından günlük on akçe tayin edildiği anlaşılmaktadır[26].

Öte taraftan, Ulu Camii'nin gelir kaynaklarını oluşturan diğer bir unsurda şahısların vakfettikleri gayrimenkullerdi. Vakıf kuran hayır sahipleri vakfettikleri gayrimenkulün fiziksel özelliklerini ve bulunduğu mevkiyi, hazırlattıkları vakfiyelerinde etraflıca anlattıktan sonra bunlardan elde edilecek gelirlerden hangi görevliye ne miktar ödeme yapılacağını ve gerçekleştirilmesi gereken hizmetleri de belirtirlerdi. Bu bağlamda,1625 yılında yeniçeri zümresinden olan Mahmud Beşe ibn-i Aburrahman adlı kişi vakfiyesinde; Kesrik adlı köyde bulunan bir kıta tarlasını sularıyla Ulu Camii'ne vakfettiğini, her sene kiraya verilmesini, kirasından elde edilen gelirin de cami imamı ve müezzinine yarı yarıya pay ettirilmesini istemiştir[27]. 1632 tarihli başka bir belgeden anlaşıldığına göre ise, Hacı Satılmış tarafından *Arsa* adlı mevkide otuz dönüm üzerindeki on hane, 1.440

[24] *HŞS, nr. 391*, s. 62/b.1.
[25] *HŞS, nr. 38244-I*, s. 157/b.1.
[26] *HŞS, nr. 391,* s. 136/b.2.
[27] *HŞS, nr. 383,* s. 61/b.1.

akçe olan icarıyla birlikte Harput Ulu Camii ve Hacılı Mescidi'ne vakfedilmiştir[28]. 1639 yılında da Harput Kazası sakinlerinden el-Hâc Mustafa bin Sefer yine Harput Kazası'na tabi Han İbrahim Şah adlı köyde bulunan bir göz değirmenini Ulu Camii'ne vakfetmiş, söz konusu değirmenin kiraya verilerek elde edilecek gelirden on kile buğdayın caminin imam-ı evveline, on kile buğdayın müezzinine ve on kile buğdayın da medresedeki müderrise verilmesini, eğer gelirden artan olursa, bu fazlanın yine bahsi geçen caminin tamirine harcanmasını istemiştir[29]. 1685 yılına gelindiğinde ise yine *Arsa* adlı yerde üç adet iki katlı dükkân inşa edilerek Ulu Camii için vakfedilmiştir[30].

3. Cami Personeli

Osmanlı toplumu hukuki olarak askeri ve reaya olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktaydı. Askeri denilen sınıf padişah beratıyla işbaşına gelmekte olup memur statüsündeki devlet görevlileriydi. Osmanlı Devleti'nde, eğitim-öğretim ve adlî işleri yürüten ilmiye mensupları da bu sınıf içerisindeydi. Bunlar; medrese, mektep, cami ve mescit gibi müesseselerde dinî konularda halka ve öğrencilerine ders vererek hem ulema sınıfına yeni elemanlar yetiştirir hem de şeriatı uygulayarak toplumun düzen ve dirliğini koruma konusundaki yükümlülüklerini yerine getirirlerdi[31].

Harput Ulu Camii'nde maaşını vakıftan alan birçok personel görev yapmaktaydı. Bunların çoğunluğunu da peygamber efendimizin soyundan gelen seyyidler oluşturmaktaydı. Böylece peygamber efendimize hürmeten, bunlara maişetlerini sağlamaları için görevler tevcih edilmiş ve bu görevlerde nesilden nesle miras olarak aktarılmıştır (bkz. Tablo-1).

Vakıf personelinin bir kısmı vakıfla alakalı idari işleri yürütürken diğer bir kısım da ibadet ve eğitim gibi oldukça önemli görevleri ifa ediyorlardı.

---

[28] *HŞS, nr. 181,* s. 70/b.2. Hacı Satılmış muhtemelen 16. yüzyılda bu gayrimenkulleri vakfetmiştir. Zira 1518 yılında 101 hane ve 17 mücerred nüfusu ile Harput'un en kalabalık mahallesi Hacı Satılmış adıyla anılmaktaydı. Nitekim 16. yüzyılda Arsa adlı mevkide bulunan gayrimenkul kiralarından elde edilen 1440 akçelik gelirin cami vakfına aktarılması bu bilgiyi doğrulamaktadır. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),* s. 200-209.

[29] *HŞS, nr. 38244-II*, s. 131/b.1.

[30] *HŞS, nr. 331*, s. 137/b.2.

[31] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, İstanbul, 1995, s. 80-81; Bahaddin Yediyıldız, *XVIII Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara, 2003, s. 154; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683),* Sivas, 1998, s. 33.

Ayrıca caminin bakım, temizlik ve onarımıyla sorumlu personeli de bulunmaktaydı.

Vakfın yönetimi ve denetimi mütevelli ve nazır tarafından sağlanıyordu[32]. Mütevelli tayininde Harput kadısı oldukça etkiliydi. Mesela 1662 yılında Ulu Camii'nin mütevellisi ve aynı zamanda Meydan Camii'nde de imamlık vazifesini yapan Ali'nin ölümü üzerine, Harput Kadısı Mustafa, İbrahim adlı kişinin bu görevleri layıkıyla yerine getireceğini merkeze arz etmiş ve onun bu arzı neticesinde de bahse konu olan İbrahim avârız vergisini ödemek şartıyla bu görevlere tayin edilmiştir[33]. Öte taraftan bu atamanın belirli bir şarta bağlanması da oldukça dikkat çekmektedir. Nitekim imamlık görevine atanan şahsın avârız vergisinin tamamından veya bir kısmından muaf olması gerekirken[34]bu vergiyi ödemekle yükümlü tutulması, devletin bu dönemde ekonomik olarak zayıf olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Mütevelli atamalarında kadının görüşü etkili olmakla birlikte tek başına belirleyici bir husus da değildi. Çünkü vakfedenin şartları daha önemli olup, atamalarda buna da dikkat edilirdi. Mesela Ulu Camii vakfına bir göz değirmenini vakfeden el-Hac Mustafa bin Sefer adlı şahıs, vakfa mütevelli olarak oğlu Ali'nin tayin olunmasını, ondan sonra ise mütevelliliğe kendi soyundan gelecek kişilerin atanmasını, şayet soyundan gelecek evladı kalmadığı takdirde, etrafta salih, güvenilir ve ilmiyle tanınmış zatlardan birinin bu göreve atanmasını şart koşmuştur[35]. Böylelikle vakıf kuran kişi hem Allah rızasını kazanmak istemiş hem de ailesine ve soyundan geleceklere daimi bir geçim kaynağını miras olarak bırakmıştır[36].

Vakfın yönetimi ve gelirleri mütevellinin kontrolündeydi. Vakıf gelirleriyle vakıf ve cami personelinin maaşları ödenir, caminin bakım ve onarımı yapılırdı. Mütevelli, zimmetindeki paranın değerini koruyabilmek için onu faize verebildiği gibi vakfa gelir getirebilecek yeni gayrimenkuller de satın alabilir veya inşa edebilirlerdi. Mesela 1685 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Ulu Camii'nin mütevellisi olan Ali ve nazırı olan Ömer

---

[32] Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683),* s. 56.

[33] *HŞS, nr. 350,* s. 70/b.3.

[34] Halil Sahillioğlu, "Avârız", *DİA,* 4, s. 108-109.

[35] *HŞS, nr. 38244-II,* s. 131/b.1.

[36] Bu çeşit vakıflara vakıf terminolojisinde "yarı ailevî vakıf" denilmektedir. Bkz. Ufuk Gülsoy-Vahdettin Engin-Ömer İşbilir-Ali Fuat Örenç-Mesut Aydıner-Ekrem Tak-Arif Kolay, *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, İstanbul, 2012, s. 28; Bahaddin Yediyıldız, *XVIII Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi,* s. 17.

adlı şahıslar, Harput Mahkemesi'nde caminin eski mütevellisi olan es-Seyyid Halil Efendi'den şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetin konusu ise, vakfa ait nakit parayı istirbâh ederek caminin masrafları için kullanan Halil Efendi'nin zimmetinde tamir akçesi olarak yüz kırk kuruşun kaldığı iddiasıdır. Ancak Halil Efendi bu iddiayı reddetmiş, zimmetinde yüz kuruş olduğunu ve bu paranın 33,5 kuruşu ile bir rub'luk (0,25 kuruş) kısmını caminin tamir ve bakımı için kullandığını, geriye kalan 65,5 kuruşuyla da cami için üç adet dükkân inşa ettiğini ifade etmiştir. Delil olarak da görev yaptığı sırada kadılık makamında bulunan Mehmed Emin imzasının taşıyan masraf defterini göstermiştir[37].

Halil Efendi her ne kadar kendini temize çıkarsa da, görevini kötüye kullanıp zimmetindeki vakıf gelirlerini amacının dışında keyfi bir şekilde harcayıp, vakfı zarara uğratan görevlilerde vardı. Bu kişilerin vazifelerinin sonlandırılmasında ve yeni görevlinin atanmasında da kadı etkiliydi. Nitekim Mart 1634 (H. 26 Ramazan 1043) tarihli bir berattan anlaşıldığına göre, Ulu Camii evkafında mütevelli olan Ali, vakıf gelirlerini kendi zimmetine geçirerek amacı dışında harcadığından, vakıf işleri aksamış ve cami çalışanlarının maaşları da ödenememiştir. Bu sebeple, Ali görevinden alınarak Harput Kadısı Ramazan'ın arzı ile yerine Mustafa atanmıştır[38].

17. yüzyılda Harput Ulu Camii Vakfı'nda görev yapan ismini tespit edebildiğimiz ilk mütevelli *Hasan bin Mevlüd* olup, bu şahıs 1625 yılında bu görevde bulunuyordu[39]. 1632 yılına gelindiğinde bu görevde *Ali Çelebi bin Bayram* adlı şahsı görmekteyiz[40]. Ali'nin hangi tarihte mütevelli olarak atandığına dair elimizde her hangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak onun1634 ve 1637 yıllarında da bu görevi ifa ettiğine dair kayıtlar mevcuttur[41]. 1654 tarihli bir belgede ise mütevelli olarak *Türkman İbrahim*'den bahsedilmekte ve kendinden önce bu görevi yapan *Mala Ali bin Bayram*'dan vakfa ait 100,5 riyal kuruşu tahsil ettiği ifade edilmektedir[42].

---

37 *HŞS, nr. 331*, s. 137/b.2.

38 "*İşbu râfi' tevki' refi' alişân-ı hâkânî Mustafa mahall ve müstehak olmağın hakkında mezîd-i 'inâyet-i pâdişâhî vucûda getürüb kaziyeye getürüb Kasaba-i Harpurut'da vâki' Câmi'-i Kebîr evkâfına kıdvetü'l- kuzâtü'l ve'l-kelâm Harpurut kâdısı Mevlânâ Ramazan zîde fazlühu 'arzı mûcebince mâl-ı vakf ecl ve bel' eylediğinden gayri mürtezikanın vazifelerini vermeyüb ekl ve bel'eyledüği hasebiyle ref' olunan Ali yerine 1043 Ramazanü'l- mubârekenin on beşinci gününden yevmî iki akçe vazîfe ile mütevelli olub nasb ve ta'yin idüb …". HŞS, nr. 386*, s. 298/b.1.

39 *HŞS, nr. 383,* s. 82/b.6.

40 *HŞS, nr. 181,* s. 70/b.2.

41 *HŞS, nr. 386,* s. 290/b.3; *HŞS, nr. 384,* s. 61/b.1; *HŞS, nr. 384*, s. 102/b.2.

42 *HŞS, nr. 324,* s. 164/b.1.

Dolayısıyla "Mala" lakabıyla da bilinen Ali Çelebi'den sonra Türkman İbrahim'in Ulu Camii Vakfı'na mütevelli olduğu anlaşılmaktadır. Bahse konu olan İbrahim'in bu görevini 1655yılında sürdürdüğüne dair belgeler de vardır[43].

1662 yılına gelindiğinde; tevliyet görevinde bulunan Ali ölmüş ve yerine kadının arzı ile Seyyid İbrahim adlı şahıs görevlendirilmiştir[44]. İbrahim 1664 yılında da görevine devam ediyordu[45]. 1681 yılında Hacı İbrahim vefat etmiş ve ondan boşalan mütevellilik vazifesine Halil adlı başka biri atanmıştır[46]. 1685 yılında mütevelli olarak Ali'den bahsedilmekte, Halil'in ise"sâbık" yani eski mütevelli olduğu ifade edilmektedir[47]. Dolayısıyla bu tarihte bir görev değişimi söz konusu olmuştur.

Görüldüğü üzere, Harput Ulu Camii Vakfı'nı yöneten mütevellinin görev süresinde her hangi bir sınırlama yoktu. Ancak ölüm veya yolsuzluk gibi nedenlerden dolayı boşalan mütevelli kadrosuna uygun olan başka biri tayin ediliyordu.

Ulu Camii Vakfı yönetim kadrosunda bulunan diğer bir görevli ise vakfın denetimden sorumlu olan nazırdı[48]. Haziran 1654 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, mütevelli olan Türkman İbrahim caminin nazırı olan Ömer Efendi'nin mahzarında camiye 96 riyal kuruş tamir akçesinden borcu olduğunu ifade etmiş, borcuna karşılık olarak bazı evlerini rehin bırakmış ve borcun ödenmesi hususunda da oğullarını kendine vekil tayin etmiştir[49]. Bahse konu olan Ömer'in nazır olarak hangi tarihte göreve atandığını bilmiyoruz. Ancak onun görevini ihmal ettiği gerekçesiyle Harput Kadısı Mehmed'in arzı ile Mayıs 1671 tarihinde görevden alındığını ve yerine es-Seyyid Hacı Mehmed'in atandığını biliyoruz[50]. Seyyid Hacı Mehmedise 1654-1671 yılları arasında bu görevi yürütmüştür[51]. Görevden alınan Ömer Efendi ise daha sonraki tarihlerde tekrar bu göreve getirilmiştir. Nitekim 1683 ve 1685 tarihlerinde cami gelirleri hususunda mahkemeye intikal eden

[43] *HŞS, nr. 324,* s. 164/b.1; *HŞS, nr. 385,* s. 126/b.3.
[44] *HŞS, nr. 350*, s. 70/b.3.
[45] *HŞS, nr. 368*, s. 66/b.3.
[46] *HŞS, nr. 38244-VI,* s. 187/b.3.
[47] *HŞS, nr. 38244-VI,* s. 187/b.3; *HŞS, nr. 331*, s. 57/b.2; *HŞS, nr. 331*, s. 137/b.2.
[48] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, "Nâzır", *DİA*, 32, s.449-450; Bahaddin Yediyıldız, *XVIII Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, s. 186-192.
[49] *HŞS, nr. 324,* s. 181/b.1.
[50] *HŞS, nr. 38244-I,* s. 137/b.3.
[51] *HŞS, nr. 385,* s. 126/b.3.; *HŞS, nr. 38244-I,* s. 137/b.3.

bazı davalarda, davacılar arasında cami çalışanlarından Nazır Ömer Efendi'nin de adı geçmektedir[52].

1690 yılında nazır olarak vazife yapan Mustafa'nın görevini terk etmesi üzerine yerine üç akçe yevmiye ile Seyyid Ebubekir atanmıştır. Ebubekir, 1692 yılına kadar nazırlık görevini sürdürmüş, bu tarihte yerine Abdullatif adında başka biri atanmıştır[53]. Fakat 1704 yılında nazırlık vazifesini 3 akçe ile Ebubekir ve İsmail adlı şahısların müşterek olarak yürüttükleri görülmektedir. Bu ücretin 2 akçesini İsmail, 1 akçesini de Ebubekir alıyordu. İsmail 1712 yılında kendi vazifesini feragatle oğlu Muhyiddin'e devretmiş,1731 yılında vefat eden Ebubekir'in yerine ise caminin kâtiplik ve duâgûyluk vazifelerinde bulunan Ömer atanmıştır[54]. Muhyiddin, görevi babasından devraldıktan 25 yıl sonra iştirakçisi olan Ömer ve Ali adlı şahıslar kendi hisselerine kanaat etmeyerek Muhyiddin'in hissesini de tasarruflarına almışlardır. Ancak 1738 yılında Muhyiddin'e tekrar hakkı olan vazifesi iade edilmiştir[55]. Öyle anlaşılıyor ki, bahse konu olan Muhyiddin'e yapılan haksızlıklar sadece bununla da sınırlı kalmamıştır. Nitekim 15 yıldır Rumili'nde olduğu iddiasıyla 1739 yılında görevinden alınarak yerine Seyyid Mehmed atanmıştır. Fakat yapılan tahkikatta nazırlık görevinin babasının *ciheti* olduğu anlaşılınca ertesi yıl görevi tekrar kendisine iade edilmiştir[56].

Mütevelli ve nazırdan başka, Ulu Camii Vakfı'ndan maaşını alarak ibadetlerin yapılmasında hizmet gören imam, hatip ve müezzinler ile mimar, loğkeş ve ferrâş gibi tamir, bakım ve temizlik işlerine bakan görevliler de vardı.

Bunlardan cami imamlarının oldukça önemli görevleri olup, camideki eğitici ve öğretici rollerinin dışında mahalleyi temsil eden, mahallenin önde gelen sorumluları konumunda idiler. Nitekim cami imamlarının bulundukları mahallerde suçluların tespiti, kamu düzeni ve asayişinin sağlaması hususunda önemli vazifeleri vardı. Yine mahalledeki ölüm, defin ve doğum kayıtları ile nikâh ve boşanma işlemleri imamlar tarafından yürütülür, mahallenin çevre temizliğinin sağlanması gibi beledî işler de imamların görevleri arasında bulunurdu[57]. İmamlar, cami cemaati tarafından kontrol

---

[52] *HŞS, nr. 331*, s. 57/b.2; *HŞS, nr. 331*, s. 51/b.3; *HŞS, nr. 331*, s. 137/b.2.
[53] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185,186.
[54] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 187,189; *VGMA, HD, nr. 1094*, s. 223.
[55] *VGMA, HD, nr. 1094*, s. 228.
[56] *VGMA, HD, nr. 1094*, s. 229.
[57] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *DİA*, 22, s. 181-186.

edilmekte, mahalle ahalisinin razı olmadığı imamların ise görevlerine son verilmekteydi. Nisan 1680 tarihli bir berattan anlaşıldığına göre, Ulu Camii'nde günlüğü 3 akçe ile imam olan Seyyid Halil'den, vazifesini terk ettiği için cami cemaati razı olmayarak şikâyetçi olmuştur. Bu sebeple Halil, Harput kadısı Ahmed'in hükümete arzı ile görevinden alınarak yerine görevi layıkıyla ifa edeceği düşünülen Süleyman atanmıştır[58].

Cami görevlilerinden olan müezzinlerin de kendi heva ve heveslerinde olmaları azil edilmeleri için sebep teşkil ediyordu. Mesela Harput Kadısı Seyyid Hüseyin'in gönderdiği bir mektupta, Câmi'-i Kebîr'de günlüğü iki akçe ile müezzin olup heva ve hevesinde olan Mustafa'nın azledilerek yerine Mehmed adlı şahsın atanmasını istemesi üzerine, Mehmed için Ağustos 1639 tarihli bir atama beratı düzenlenmiştir[59].

Ulu Camii'ne yapılan görev tevcihlerinde, aynı makam bazen haksız olarak birden fazla kişiye verilebiliyordu. Mesela Mayıs 1679 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, camide hatiplik vazifesinde bulunan Seyyid Süleyman'ın elinde maliyeden beratının olmasına rağmen, Ebubekir ve Ahmed adlı şahıslar da ellerinde beratlarının olduğunu iddia ederek Süleyman'ın görevine müdahale etmişlerdir. Durumun hükümete bildirilmesi üzerine, Süleyman'a yapılan haksızlık, Diyarbakır Beylerbeyine ve Harput Kadısına hitaben gönderilen bir fermanla düzeltilmiştir[60].

Camide vazife yapan diğer bir grup ise caminin bakım, onarım ve temizlik işleriyle ilgileniyordu. Mesela 1693 tarihli belgede caminin onarım işlerinden sorumlu bir mimarının olduğuve günlük yarım akçe ile bu vazifeyi es-Seyyid Mahmud Çelebi'nin yürüttüğü anlaşılmaktadır[61]. Camide çalışan loğkeşler ise toprak damların bakımıyla ilgileniyorlardı. Mesela 1691 yılında Osman'ın ölümü üzerine bu vazifeye 2 akçe günlük ücretle Mehmed atanmıştır. 1692 tarihinde ise bu görev Seyyid Hasan ve Seyyid Ömer adlı şahıslara verilmiştir[62]. Sonraki tarihlerde loğkeşlik ücreti günlük 4 akçeye çıkarılmıştır. Nitekim 1706 yılında Hamza'nın ölümü ile boşalan loğkeş kadrosuna günlüğü 4 akçe ile Mustafa atanmıştır[63]. 1755 yılında ise es-Seyyid Feyzullah Halife yine günlüğü 4 akçe ile bu göreve getirilmiştir[64].

---

[58] *HŞS, nr. 38244-VI*, s. 232/b.1.
[59] *HŞS, nr. 38244-II*, s. 100/b.1.
[60] *HŞS, nr. 324*, s. 118/b.1.
[61] *HŞS, nr. 391*, s. 62/b.1.
[62] *VGMA, HD, nr.* 1098, s. 185, 186.
[63] *VGMA, HD, nr.* 1098, s. 188.
[64] *VGMA, HD, nr. 1090*, s. 51.

Caminin temizliğinden sorumlu olan ferrâşlardan ise 1655 yılında Hamza'nın ismini tespit edebilmekteyiz. Bahse konu olan yılda camide bir hırsızlık olayı meydana gelmiş, cami görevlilerinden olan mütevelli, nazır ve imamın yanı sıra Ferrâş Hamzada mahkemeye giderek camiden altı adet kilimin çalındığını beyan etmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde kilimlerin kimlerde olduğu da tespit edilmiştir[65].1693 tarihli başka bir belgeden anlaşıldığına göre ise es-Seyyid Ömer günlük 2 akçe ücret ile Ulu Camii'ndeki ferrâşlık görevini üstlenmiştir[66].

4. Personel Maaşları

17. yüzyılda Harput Ulu Camii ve vakfında çok sayıda personel görev yapıyordu. Bunlar, mütevelli, nazır ve kâtip gibi vakfın ve caminin yönetiminden sorumlu olan personel ile imam, hatip, müezzin, hâfız ve muarrif gibi ibadet, nasihat ve Kuran-ı Kerim okunması gibi işlerle ilgilenen görevliler idi. Ayrıca mimar, loğkeş ve ferraş gibi binanın tamiri, bakımı ve temizliğinden sorumlu olan personelleri de vardı. Bütün bu görevlilere hizmetlerine karşılık olarak ve günlük hesabı üzerinden ücret ödeniyordu. Fakat 17. yüzyılda, muhtemelen ücretlerin yetersizliğinden dolayı bir kişi aynı anda birden fazla vazifeyi de tasarruf edebiliyorlardı. Mesela 1693 yılında vakfın mütevellisi olan Ali, aynı zamanda camideki hatiplik, muarriflik, aşırhanlık, huffaz-ı eczâ ve nazırlık görevlerini üstlenerek günlük 16 akçeyi uhdesine alırken es-Seyyid Halil Efendi 3,5 akçe olan imamlık görevine ilave olarak 2,5 akçe ile huffaz-ı eczâ ve bir akçe ile de tefrîk-i eczâ görevlerini üstlenmiştir. Hem duâgûyluk hem de kâtiplik görevine bakan Ebubekir Efendi'ye de 5,5 akçe ücret takdir edilmiştir. Bu görevlilerden başka, bahse konu olan tarihte Harput Ulu Camii'nde üç müezzin de görev yapıyordu. Bu müezzinlerden Monla Ahmed ve Monla Halil günlük birer akçe ücret alırken, müezzinlik ve cüzhanlık görevlerini birlikte yürüten Şeyh Abdurrahman iki akçe ücret alıyordu. Nazırlık görevinde bulunan es-Seyyid Ebubekir Efendi günlük iki akçe, hâfız es-Seyyid Osman Çelebi 2,5 akçe, tefrîk-i eczâ Seyyid Halil Çelebi bir akçe, ferrâş Ömer iki akçe, mimar Mahmud Çelebi de yarım akçe ücret alıyordu[67]. Dolayısıyla Ulu Camii'ndeki 13 vazife sadece dört kişinin tasarrufunda bulunuyordu ve bunlar, günlük personel harcaması 40 akçe olan vakıf bütçesinden 30,5 akçe ile %76 oranında bir pay alıyorlardı. Geriye kalan yedi vazife ise birer kişinin tasarrufunda olup, bunlar da personel harcamaları için ayrılan bütçeden toplamda 9,5 akçe pay alıyorlardı.

---

65 *HŞS, nr. 385*, s. 126/b.3
66 *HŞS, nr. 391*, s. 62/b.1.
67 *HŞS, nr. 391*, s. 62/b.1.

Ekim 1704 tarihli başka bir belgeden anlaşıldığına göre, Seyyid Ali'ye iki akçe ile devirhanlık, iki akçe ile cüzhanlık ve 10 akçe ile aşırhanlık vazifeleri birlikte verilmişti[68]. Seyyid Ali bütün bu görevlerine karşılık olarak günlük 14 akçe maaş alıyordu ki bu miktar devrin şartlarına göre oldukça iyi bir ücretti. Yine başka bir örnekte, 1731 yılında Ebubekir adlı şahıs bir akçe ücretle nazırlık görevini uhdesinde tutarken aynı zamanda 1,5 akçe ile kâtiplik, üç akçe ücretle de duâgûyluk görevini üstlenmişti. Ebubekir'in ölümü üzerine bu üç vazifeye Ömer adında başka biri atanmıştır[69].

Harput Ulu Camii'nde bir kişiye birden fazla görev verildiği gibi, bir görev birden fazla kişiye de verilebiliyordu. Bu durum ise bir vazifenin babadan evlatlarına intikal etmesi ile açıklanabilir. Zira çoğu vazifeler genellikle babadan oğla miras yoluyla intikal ediyordu. Özellikle Hurufat Defterlerinde bu hususa dair birçok örnek görmek mümkündür. Mesela 1692 yılında cüzhanlık görevi Seyyid Ebubekir, Seyyid Mehmed ve Seyyid Ömer'e, devirhanlık görevi de Seyyid Salih ve Seyyid Abdurahman adlı kişilere verilmiştir[70]. 1758 yılında müezzinlik görevini iki akçe ile tasarruf eden Seyyid Abdurrahman kendi hüsn-i rızâsıyla görevinden ferâgat edince vazifesi Seyyid Hasan ve Seyyid Feyzullah adlı şahıslara verilmiştir[71].

Camide aynı vazifeyi görenlere kıdemlerinden ve saygınlıklarından dolayı farklı ücret ödenebiliyordu. Mesela 1731yılında duâgûyluk vazifesini yapan Seyyid Mehmed'e günlük beş akçe ücret ödenirken, Seyyid Ahmed'e bir akçe ücret takdir edilmişti[72].

Tablo-1: Ulu Camiye Yapılan Görevlendirmeler (1690-1694)

Görev	Atanan	Belge Tarihi
Nâzır	Seyyid Ebubekir[73]	1690-91
Nâzır	Seyyid Ebubekir[74]	1691
Loğkeş	Mehmed[75]	1691
Mu'arrif-i eczâ ve Cüzhan	Seyyid Halil[76]	1691-92

[68] *VGMA, HD, nr.1098,* s. 187.
[69] *VGMA, HD, nr.1094,* s. 223.
[70] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[71] *VGMA, HD, nr. 1090,* s. 55.
[72] *VGMA, HD, nr. 1094,* s. 223.
[73] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 185.
[74] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 185.
[75] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 185.
[76] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 185.

Kâtip ve Du‘âgûy	Ebubekir[77]	1691-92
Cüzhan	Halil[78]	1691-92
İmam-ı Sanî	İsmail[79]	1691-92
Mu‘arrif-i eczâ ve Aşırhan	Seyyid Ömer[80]	1691-92
Cabi	Mehmed[81]	1691-92
Cüzhan	Osman[82]	1691-92
Aşırhan	Ali[83]	1691-92
Hâfız-ı eczâ	Seyyid Yasin[84]	1692
Hâfız-ı eczâ	İbrahim[85]	1691-92
Aşırhan	İsmail[86]	1691-92
Hâfız-ı eczâ	Seyyid Osman[87]	1691-92
Hâfız-ı eczâ	İsmail[88]	1691-92
Hâfız-ı eczâ	Halil[89]	1691-92
Aşırhan	Osman[90]	1691-92
Cüzhan	Yusuf[91]	1691-92
Devirhan	Hacı İbrahim[92]	1692
Devirhan	Seyyid Mehmed Emin, Seyyid Osman[93]	1692
Cüzhan	Ömer, Halil, Mustafa[94]	1692
Loğkeş	Seyyid Hasan, Seyyid Ömer[95]	1692
Cüzhan	Seyyid Ebubekir, Seyyid Mehmed, Seyyid Ömer[96]	1692

[77] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[78] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[79] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[80] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[81] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[82] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[83] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[84] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[85] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[86] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[87] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[88] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[89] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[90] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[91] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 185.
[92] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 186.
[93] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 186.
[94] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 186.
[95] *VGMA, HD, nr. 1098*, s. 186.

Cüzhan	Seyyid Ebubekir, Seyyid İbrahim, Seyyid Mehmed[97]	1692
Cüzhan	Şeyh Ali, Seyyid Süleyman, Seyyid Halil[98]	1692
Devirhan	Seyyid Abdurrahman, Seyyid Salih[99]	1692
Cüzhan	Hamza, Salih, Abdullah[100]	1692
Nâzır	Abdullatif[101]	1692
Muhasib	Mustafa[102]	1692
Cüzhan	Seyyid Ahmed, Seyyid Süleyman[103]	1692
Cüzhan	Şeyh Ali[104]	1692
Müezzin ve Hâfız-ı-cüz	Seyyid Mustafa[105]	1694

Sonuç

Harput'taki Türk-İslam kültürel mirasının en önemli yapılarından biri olan Ulu Camii'nin asırlarca varlığını devam ettirerek günümüze ulaşmasında hiç şüphesiz vakıfların önemli rolü olmuştur.

Harput, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdikten sonra Câmi'-i Kebîr'in hizmetlerini devam ettirebilmesi için devlet tarafında ona daimi gelir kaynakları tahsis edilmiştir. Bunlardan Muzaferiyye Mezraası ve Mornik adlı köyün gelirleri ile bağ gelirlerinden elde edilen gelirin bir kısmı, 17. yüzyılın sonlarına kadar Ulu Camii'ne tahsis edilmiştir. Ancak Harput'taki yöneticiler, kimi dönemlerde vakfa ait olan bu gelirleri zimmetlerine almaları nedeniyle geçim kapıları daralan mürtezikalar bu durumu merkeze şikâyet ederek çözüm yolları aramışlardır. Harput Ulu Camii'ne devlet tarafından tahsis edilen gelirlerden başka, şahıslar tarafından vakfedilen gayrimenkuller de önemli yer tutuyordu. Özellikle *Arsa* adlı mevkide bulunan gayrimenkullerin 1523-1685 tarihleri arasında vakfın daimi gelirleri arasında olduğu mevcut belgelerden anlaşılmaktadır. Bu

[96] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[97] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[98] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[99] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[100] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[101] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[102] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[103] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[104] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 186.
[105] *VGMA, HD, nr. 1098,* s. 189.

gelirlerle camide çalışan görevlilerin ücretleri ödendiği gibi, bakım ve onarımları yapılmak suretiyle, bu müessesenin asırlarca yaşatılarak günümüze ulaşması da sağlamıştır.

17. yüzyılda Harput Ulu Camii Vakfı'na tahsis edilen gelir kaynakları bazı köy ve mezralardan ayrılan vergi kaynaklarından oluşmaktaydı. Ancak Harput'taki yöneticilerin vakfa ait olan bu gelirleri bazen kendi zimmetlerine almaları sıkça şikâyet konusu olmuş ve bu haksızlığın giderilmesi için de çözüm yolları aranmıştır.

Müesseseye vakfedilen gayrimenkuller ile hem camiye önemli gelir sağlanmış hem de bağışı yapan şahıslar bu yolla müessesede çocukları ve onların neslinden gelenlere sürekli bir geçim kapısını miras olarak bırakmışlardır.

Ulu Camii'nde çalışan görevlilerin çoğunluğu Hz. Muhammed'in soyundan gelen seyitler oluşturmaktaydı. Bu görevlilerin bir kısmı vakfın idari işlerini yürütmekte, diğer bir kısmı ise ibadet ve eğitim gibi oldukça önemli görevleri ifa etmekteydiler. Ayrıca caminin bakım ve temizliği ile bina onarımından sorumlu hizmetlileri de bulunmaktaydı. Bu çalışanların belirlenmesinde Harput kadısı oldukça etkili olmakla beraber vakfiye sahipleri de kimi zaman etkin olabilmekteydi.

Cami personeli arasında makam ve gelir dağılımı bazen adalet ve eşitlik gözetilmeden yapılmaktaydı. Özellikle müessesede yönetici konumda olanlar birkaç makamı uhdesine alarak vakıf gelirinden yüksek oranda pay alıyorlardı. Bazıları da sadece bir makamı işgal etmekte ve kendisine takdir edilen nispeten düşük bir geliri tasarruf ederek maişetini sağlamaktaydı. Bazen de makam ve gelirleri elde etmek için ciddi bir rekabet yaşanıyordu. Vazifelerin genellikle babadan oğla veya evlattan olanlara intikal etmesi zamanla ortakların türemesine neden olduğu gibi, haksız olarak vazifeleri gasp edip tasarruf edenler de vardı. Fakat hak sahiplerinin şikâyetleri durumunda bu çeşit haksızlıkların önüne de geçiliyordu.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Harput Şer'iyye Sicilleri (HŞS)

38244-I, 38244-II, 38244-VI, 181, 324, 331, 350, 368, 383, 84, 385, 386, 391 numaralı defterler.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)Hurufat Defterleri (HD):

567,1082, 1083, 1084, 1090, 1093, 1094, 1098, 1158 numaralı defterler.

1.3. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKA):

552 numaralı evkaf defteri.

1.4. Yayımlanmış Olan Arşiv Vesikaları:

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1998.

2. Seyahatnameler

Evliya Çelebi b. Derviş MehemmedZılli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* 3. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999.

3. Araştırma ve İncelemeler

AKÇAY, İlhan,“ Harput'ta Ulu Cami”, *Yeni Fırat,* 27 (1966), s. 15-22.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 2, İstanbul, 1995.

ALTUN, Ara, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi,* İstanbul, 1978.

ARDIÇOĞLU, Nureddin, *Harput Tarihi*, Ankara, 1997.

AŞAN, Muhammed Beşir, “Harput Ulu Câmi Minberi”, *Fırat Üniversitesi Dergisi* (*Sosyal Bilimler)*, 1/2, Elazığ 1987, s. 29-46.

BEYDİLLİ, Kemal, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık”, *DİA*, 22, s.181-186.

BİZBİRLİK, Alpay, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar,* Ankara, 2002.

DANIK, Ertuğrul, *Ortaçağ'da Harput*, Ankara, 2001.

DANIK, Ertuğrul,“Harput Kalesi”, *Vakıflar Dergisi,* XXVI, Ankara, 1997, s. 313-331

DARKOT, Besim, “Harput”, *İslam Ansiklopedisi*, V/1, Eskişehir Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, s. 296-299.

DURUKAN, Aynur, “Harput Ulu Camii'nin Düşündürdükleri”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, I, Elazığ, 1998, s. 305-337.

GENÇ, Mehmed, “Nâzır”, *DİA,* 32, s. 449-450.

GÜLSOY, Ufuk-ENGİN, Vahdettin-İŞBİLİR, Ömer-ÖRENÇ, Ali Fuat-AYDINER, Mesut-TAK, Ekrem-KOLAY, Arif, *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, İstanbul, 2012.

KÖÇ, Ahmet “Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsilâtlar”, *Vakıflar Dergisi*, 39, Ankara, 2013, s. 103-113.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avârız”, *DİA,* 4, s. 108-109.

SEVİN ARSLAN, Necla-SEVİN, Veli-KALSEN, Haydar, *Harput İç Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, İstanbul, 2011.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, I-II, İstanbul, 2013.

ŞENGÜL, M. Taner, *Harput Platosunda Doğal Ortam-İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması,* Elazığ, 2012.

ŞİMŞEK, Heval, *Harput Ulu Camii*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.

ULUÇAM, Abdüsselâm, "Harput Ulu Cami", *DİA,* 42, s. 102-103.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü,* İstanbul, 2011.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),* Ankara, 1989.

ÜNAL, Mehmet Ali, "Harput", *DİA,* 16, İstanbul, 1997, s. 232-235.

YEDİYILDIZ, Bahaddin, *XVIII Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara, 2003.

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683),*Sivas, 1998.